

УДК 658.5:504

Ніколаєв Ю.О., Нікітко В.І.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

На основі визначення ролі еколого-економічного управління в мотивації виробництва продукції, доведено обумовленість становлення екологічного підприємництва в Україні розвитком і поширенням систем еколого-економічного управління на вітчизняних підприємствах. Розроблено шляхи удосконалення організаційно-економічних інструментів управління підприємствами.

On the basis of definition of a role of ecological and economical management in production development motivation, it is proved that ecological business rise in Ukraine is stipulated by development and spreading ecological and economical management systems on ukrainian enterprises. Means of perfection organizational and economical instruments of firm management are elaborated.

Стан управління екологічною діяльністю у сучасних умовах функціонування вітчизняних підприємств знаходиться на початковій стадії формування механізму свого функціонування. Дослідження стану природокористування, екологічного управління та екологічної діяльності підприємств в Україні свідчить про гостру необхідність негайного формування чіткого діючого механізму екологобезпечного розвитку країни на основі вдосконалення та трансформації існуючої економічної і законодавчої бази державного екологічного управління, системи екологоорієнтованого управління на мікроекономічному рівні та всебічного врахування екологічного фактору в усіх аспектах виробничої діяльності.

Основна причина зазначеного становища полягає в низькій ефективності використання механізмів екологічного моніторингу, контролю та управління, які переважно ґрунтуються на жорстких адміністративних методах втручання.

Орієнтація суспільства на сталий розвиток країни, галузей та підприємств, що базується на зміні парадигм традиційної економіки, гуманізації та екологізації її головних принципів, відкриває нові можливості щодо вирішення екологічних проблем та потребує розробки оптимального механізму підвищення ефективності управління саме екологічною складовою діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочате вирішення даної проблеми і на які спираються автори цієї статті, свідчить про наступне. У науковій та спеціальній літературі активно розробляються підходи до реформування екологічного управління, вагомо розкриваються деякі принципи розбудови еколого-економічного управління на підприємстві (ЕЕУП), досліджуються інструменти такого управління. Пахомова Н.В., Ендерс А., Ріхтер К., аналізуючи сучасні концепції впливу екологічних імперативів на підприємницьку діяльність, цілком справедливо виділяють чотири концептуальних підходи: “антропоцентричний”, “фінансово-економічний”, “біосферний” та “підхід з позицій загальної системи управління якістю і безпекою” [1]. Токмакова І.В. в своїй статті доводить, що “еколого-економічне управління підприємством повинно ґрунтуватися на принципах екологічної відповідальності” [2]. На думку цього дослідника, складність екологічної ситуації призвела до необхідності сумісного та узгодженого вирішення екологічних проблем різними підприємствами, що потребує при формуванні систем еколого-економічного управління враховувати також принципи циркулярності та кооперації. Перший потребує розробки циклічних відтворювальних систем, а задача другого – на основі всебічного розвитку кооперування підприємств різної галузевої приналежності організувати сукупний ресурсно-матеріальний цикл від розробки та

видобутку до виробництва кінцевої продукції та утилізації продукції, що відпрацювала свій термін. Т. Діллік розробив вичерпну систему найважливіших цілей екологічної діяльності підприємства [3]. Савченко О.Ф., проаналізувавши практику природоохоронного планування на підприємствах хімічної промисловості, чорної металургії, виділяє наступні типові недоліки цього процесу: “недоліки в організації природоохоронного планування на підприємствах”; “недоліки в методичному забезпеченні планування охорони природи”; “недоліки в структурі і змісті показників планів” [4].

Проте залишаються не в повній мірі вирішеними питання підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством на фоні пошуку шляхів удосконалення діяльності підприємства в умовах екологізації його виробничої діяльності. Цим питанням й присвячується дана стаття.

Метою дослідження, викладеного в статті, є розробка методичних та практичних рекомендацій щодо поліпшення механізму організації екологічної діяльності в галузі управління підприємством.

Дослідження ЕЕУП свідчить, що таке управління багато в чому визначає можливість досягнення швидких результатів у вирішенні екологічних проблем, актуальних для персоналу підприємств, населення, громадськості, інвесторів, акціонерів, місцевої влади. Одержання швидких наочних результатів у розв’язанні екологічних проблем, у першу чергу, пов’язане з екологічним станом на виробництві. Це дозволяє стверджувати, що ЕЕУП є не стільки виконанням певних формальних вимог, скільки різноманітною активною практичною діяльністю, зрозумілою і доступною для всіх фахівців і персоналу підприємства в цілому. До найважливіших напрямів практичної діяльності в галузі ЕЕУП, закріплених в стандартах серії ISO 14000 і низці інших документів, відносяться:

- обґрунтування, демонстрація, практичне використання екологічної політики і мети підприємства;
- обґрунтування конкретних екологічних задач; визначення значень відповідних кількісних і якісних показників і критеріїв для кожної з поставлених екологічних цілей на запланований період;
- ефективне планування і організація екологічної діяльності у відповідності з розробленими цілями і задачами; визначення конкретних заходів і дій для кожної з поставлених екологічних цілей і задач з урахуванням пріоритету заходів і дій щодо запобігання негативного впливу на навколишнє середовище;
- підготовка і розповсюдження ініціативної екологічної звітності; надання та аналіз у звітності разом з позитивними також і негативних результатів.

Використовуючи вищенаведений підхід, з метою підвищення ефективності екологічної діяльності підприємства, нами пропонується авторська модель системи еколого-економічного управління підприємством, яка включає наступні складові:

- планування екологічної діяльності підприємства;
- організацію екологічної діяльності підприємства;
- контроль результатів екологічної діяльності підприємства;
- корегування дій.

Важливою функцією ЕЕУП є планування екологічної діяльності, яке має базуватися на врахуванні екологічних аспектів та вимог законодавчих й інших регламентних актів, що потребує проведення:

- а) ідентифікації екологічних аспектів, які витікають з колишніх, поточних і планових видів діяльності, продукції або послуг, з тим, щоб визначити суттєві впливи на навколишнє середовище;

б) ідентифікації правових вимог, що застосовуються до екологічних аспектів діяльності, продукції або послуг.

Необхідно враховувати, що екологічна політика являє собою заяву підприємства про свої наміри і принципи, пов'язані з його загальною екологічною ефективністю, яка служить основою як для дій, так й для постановки цільових та планових екологічних показників. Таким чином, визначення екологічної політики проводиться керівництвом і відбиває його зобов'язання щодо підвищення ефективності екологічної діяльності.

Обґрунтування екологічної політики і зобов'язань підприємства, на нашу думку, має відбуватися за двома напрямками – внутрішня і зовнішня діяльність.

Практична реалізація екологічної політики потребує здійснення обґрунтованого вибору інструментів на етапі планування екологічної діяльності для забезпечення ґрунтового аналізу можливих альтернатив.

В умовах реструктуризації управління підприємством, практичні кроки щодо поліпшення механізму організації екологічної діяльності, на нашу думку, доцільно здійснювати за наступними напрямками :

- визначення відповідальних осіб (підрозділів) підприємства;
- розподіл посадових обов'язків, повноважень і відповідальності;
- розробка процедур прийняття екологічно значущих рішень;
- забезпечення необхідними людськими, фінансовими і матеріальними ресурсами (включаючи діяльність щодо попередження надзвичайних екологічних ситуацій і діяльність в умовах таких ситуацій);
- визначення вимог до формування і ведення необхідної внутрішньої документації;
- організація взаємодії з основними зацікавленими в екологічних аспектах діяльності підприємства особами і сторонами (формальної і неформальної взаємодії);
- здійснення добродійної екологічної діяльності підприємства.

Контроль результатів здійснення таких практичних кроків пропонується проводити за схемою: “екологічний моніторинг - еколого-економічний аналіз - оцінка ефективності ЕЕУП”.

Практична діяльність у сфері еколого-економічного управління вимагає не стільки істотних додаткових витрат, скільки якісних змін в мотивації, плануванні, організації діяльності і використанні досягнутих результатів, що потребує проведення оцінки ефективності систем еколого-економічного управління підприємством.

Аналіз літератури свідчить, що основні підходи до оцінки ефективності систем еколого-економічного управління підприємством закладені в стандартах серії ISO 14000, BS 7750 і передбачають великий набір кількісних і якісних показників, які не дають цілісної картини, що істотно знижує значущість отримуваних за допомогою цих стандартів оцінок, які використовуються для прийняття рішень щодо вдосконалення системи еколого-економічного управління підприємством.

Згідно ISO 14031, показник ефективності еколого-економічного управління підприємством – це складова показника екологічної ефективності, що забезпечує інформацію про зусилля керівництва, які здійснюються з метою впливу на екологічну ефективність організації.

До таких зусиль слід віднести:

- навчання персоналу;
- виконання вимог законодавства;
- регулювання витрат на управління навколишнім середовищем;
- забезпечення екологічної діяльності ресурсами;
- проведення корегуючих і попереджувальних дій.

В роботі Жигунової Н.М., Андрухи І.Г. [5] в якості показника ефективності еколого-економічного управління підприємством пропонується використовувати коефіцієнт, що показує відношення корисного результату (показника екологічної ефективності) до витрат на отримання цього результату. В якості корисного результату вищевказані дослідники розраховують величину приросту економії при виготовленні одиниці продукції після впровадження системи еколого-економічного управління підприємством. Витратами на отримання такого результату вони вважають величину витрат, обумовлену розробкою, впровадженням і функціонуванням системи еколого-економічного управління підприємством.

На нашу думку, недоліком даного показника є в першу чергу те, що неможна дати достовірну оцінку впливу витрат, обумовлених розробкою, впровадженням і функціонуванням системи еколого-економічного управління підприємством, на еколого-економічний стан середовища підприємства. Тим більше, в даний час відсутні методичні рекомендації, що дозволяють оцінити вплив таких витрат на зміну розмірів забруднюючих природу викидів і скидів.

Тому, на нашу думку, оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством може бути розроблена на основі порівняльного аналізу роботи екологічних служб з урахуванням досвіду аналогічних вітчизняних і зарубіжних підприємств в даній галузі.

З іншого боку, згідно ISO 14031, до показників екологічних результатів діяльності підприємства в галузі еколого-економічного управління підприємством відносять: показники, що характеризують реалізацію екологічної політики; показники екологічності фінансових результатів діяльності; показники взаємодії підприємства із зовнішнім оточенням стосовно охорони навколишнього середовища. Крім того, ефективність еколого-економічного управління підприємством прямо пов'язана з постійним удосконаленням екологічної діяльності на підприємстві. Запобігання негативної дії на оточуюче середовище може починатися з окремих найпростіших і показових заходів, поступово розширюючись та ускладнюючись з року в рік.

У відповідності з цим, оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством повинна проводитися на основі досягнення поставлених цілей, задач екополітики, їх відповідності вимогам законодавства і стандартам екоменеджменту, а також на основі досягнення запланованого рівня екологічності діяльності підприємства за встановленими показниками.

Оцінка досягнення поставленої мети та задач екополітики, оцінка відповідності екополітики вимогам законодавства і стандартам екоменеджменту має здійснюватися за наступними критеріями:

- обґрунтування і публічне декларування підприємством основних принципів екологічної діяльності (декларування екологічної політики);
- наявність і обґрунтування підприємством цілей, направлених на розвиток процесів безперервного з року в рік поліпшення досягнутих результатів екологічної діяльності там, де це є реально можливим;
- використання підприємством програм і методів екологічного аудиту для оцінки досягнутих результатів і подальшого розвитку діяльності;
- формування і розповсюдження підприємством "зеленої звітності";
- екологічна відкритість підприємства;
- об'єднання задач управління якістю продукції і послуг і екологічного управління;
- стимулювання залучення персоналу до екологічної діяльності підприємства;

- оцінка підприємством фактичного впливу на навколишнє середовище порівняно з декларованим впливом;
- екологічне інформування і освіта персоналу;
- добровільні екологічні зобов'язання підприємства;
- формування і розповсюдження екологічної програми підприємства;
- взаємодія підприємства з екологічною громадськістю;
- підтримка підприємством діяльності в галузі суспільного екологічного моніторингу і контролю;
- взаємодія з населенням, що проживає в зоні впливу підприємства;
- здійснення моніторингу стану навколишнього середовища в зоні впливу підприємства;
- підтримка екологічного порядку на промисловому майданчику;
- використання підприємством додаткового інформуючого і попереджувального екологічного маркування і написів;
- використання підприємством паспортів безпеки речовини (матеріалу);
- діяльність підприємства в галузі екологічної сертифікації;
- діяльність підприємства в галузі добровільного екологічного страхування;
- розвиток структури системи екологічного управління на підприємстві;
- діяльність підприємства в галузі екологічних наукових досліджень;
- екологічна діяльність підприємства, пов'язана з тарою і упаковкою продукції;
- оцінка і аналіз витрат підприємства, пов'язаних з діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів;
- використання підприємством планів і результатів екологічної діяльності в роботі з акціонерами і інвесторами;
- екологічна співпраця з іншими підприємствами;
- оцінка непрямих ефектів дії підприємства на навколишнє середовище;
- оцінка і прогноз впливу виробництва на здоров'я населення і персоналу;
- оцінка і прогноз екологічного впливу виробництва на працездатність персоналу.

Оцінювання доцільно проводити на основі наступних оцінок (в тому випадку, якщо оцінка проводиться трьома експертами) :

- "0" — 1 позитивна відповідь;
- "1/2" — 2 позитивні відповіді;
- "1" — 3 позитивні відповіді.

Підсумок отриманих результатів по всіх критеріях дозволяє отримати наступну підсумкову оцінку ефективності існуючої системи еколого-економічного управління підприємством:

- менше 30% від максимально можливої величини — "здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством є фрагментарною і в цілому неефективною";
- 30 - 50% — "здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством в цілому є задовільною, але вимагає подальшого розвитку і вдосконалення";
- 50 - 70% — "здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством в цілому є достатньо ефективною, але при цьому є невикористані можливості для її подальшого поліпшення";
- більше 70% — здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством є високоефективною; саме підприємство може розглядатися як лідер в галузі екологічного управління і менеджменту.

Таким чином, запропонована нами оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством здатна обґрунтувати доцільність екологоорієнтованого управління та дозволить підвищити рівень екологізації виробництва на підприємстві.

Запропоновані нами вищезазначені заходи щодо вдосконалення ЕЕУП направлені на досягнення основної мети такого управління – постійне підвищення екологічної ефективності господарської діяльності підприємства, що відбиває можливості підприємства щодо задоволення екологічних потреб. Рівень екологічних потреб постійно зростає і вже сьогодні вимагає виробництва товарів екологічного призначення. Дослідження Мельника Л.Г. дозволили виділити 4 типи екологічних потреб: засоби захисту природного середовища; товари екологічного вдосконалення технологічних систем; товари, що підвищують ефективність життєвого циклу виробів і послуг; товари екологізації стилю життя [6].

Враховуючи, що розвиток екологічно обумовленого виробничого базису прямо пов'язаний з розвитком екологічного попиту, ми пропонуємо виділяти наступні основні стадії екологічної трансформації:

- розвиток екологічного обладнання;
- екологічно обумовлене вдосконалення технологій;
- підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;
- виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) стиль життя.

Ці стадії екологічної трансформації майже “слід у слід” опосередковують вищезгадані чотири стадії формування екологічного попиту.

Вплив ЕЕУП на мотивацію створення екологічної продукції (продукції екологічного підприємництва) здійснюється як в процесі поточної діяльності, так і через екологоорієнтовану інноваційну діяльність. Це дає підстави стверджувати, що ефективне ЕЕУП пов'язане з випуском і реалізацією екологічної продукції (виробів, товарів, послуг) та обумовлює становлення екологічного підприємництва в Україні.

На основі дослідження сучасного стану екологічного управління на рівні підприємства, нами були сформульовані висновки щодо напрямків вдосконалення механізмів підвищення еколого-економічної ефективності управління вітчизняними підприємствами. Ці висновки враховують, з одного боку, необхідність посилення мотивації підприємств до здійснення процесів екологізації і впровадження систем ЕЕУП, а з другого – необхідність вдосконалення організаційно-економічного інструментарію екологічної політики підприємства, в тому числі і в системі ЕЕУП. Виявлення факторів, що впливають на мотивацію екологізації вітчизняних підприємств, направлене на формування впливових стимулів, серед них першочергове значення мають: перехід України на модель сталого розвитку, посилення зацікавленості громадськості щодо екологічної діяльності підприємств, становлення екологічного ринку. Удосконалення організаційно-економічних інструментів включає наступні рекомендації: впровадження обґрунтованої екополітики, проведення контролю екологічної діяльності підприємства за схемою: екологічний моніторинг → еколого-економічний аналіз → оцінка ефективності ЕЕУП, виявлення напрямків корегуючих дій. На основі визначення ролі ЕЕУП в мотивації виробництва продукції нами доведена обумовленість становлення екологічного підприємництва в Україні розвитком та поширенням систем еколого-економічного управління на вітчизняних підприємствах.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку пов'язані, на нашу думку, з обґрунтуванням пріоритетних шляхів удосконалення екологічного управління на рівні підприємства. Необхідно розробити практичні інструменти щодо: впровадження

стратегічного планування та екологоорієнтованого управління персоналом, забезпечення еколого-інвестиційних процесів та екологічної якості продукції, формування систем еколого-економічного управління підприємством.

Література:

1. Пахомова Н.В., Эндерс А., Рихтер К. Экологический менеджмент. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
2. Токмакова И.В. Формирование системы эколого-экономического управления предприятием в концепции устойчивого развития // Вісник економіки транспорту і промисловості. – К., 2007. - № 4. – С. 60 - 65.
3. Диллик Т. Концепция «экологически осознанного» руководства предприятием // Проблемы теории и практики управления. – М., 2007. - № 4. – С. 75 - 81.
4. Савченко О.Ф. Економіко-управлінські проблеми охорони навколишнього природного середовища на підприємствах України: теорія, методологія, практика.- К.: РВПС НАН України, 2008. – 248 с.
5. Жигунова Н.М., Андруха И.Г. Методология измерения экономической эффективности системы экологического менеджмента // Все о качестве. Отечественные разработки. – 2007. - Вып.№ 4 (25). – С. 78 - 88.
6. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2002. – 346 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Вагоною О.Г. 17.05.08*

*Надійшла до редакції
26.05.08*